

УДК 37.013.2:7/9] (470+521)

С.В. Косянчук, аспірант

Інститут педагогіки НАПН України

вул. Артема, 52-д, м. Київ, 04053

E-mail: 358svk@bigmir.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ

Розкривається поняття «ціннісно-сміслові орієнтації» і важливість їх формування у старшокласників. Обґрунтовується доцільність використання інтерактивних технологій для розвитку ціннісної сфери старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. Аналізуються потенційні можливості гуманітарних предметів для формування ціннісно-сміслових орієнтацій в учнів старшої школи.

Ключові слова: педагогічні технології, ціннісно-сміслові орієнтації, учні старшої школи, інтерактивні технології, зміст освіти старшої школи, гуманітарні предмети.

Визначення проблеми. Людство завжди прагнуло прогнозувати і розв'язувати проблеми, пов'язані зі своїм майбутнім існуванням, яке значною мірою залежатиме від духовності нащадків. Тож від того, які цінності буде закладено в основу формування підрастаючого покоління, – залежатиме поступ суспільства. Інтенсивний розвиток ціннісно-сміслові сфери особистості відбувається саме в учнів старшої школи. Цей розвиток зумовлюється психофізіологічними віковими особливостями, освітнім середовищем та ін. Оскільки вибір шляхів реалізації потенціалу особистості узалежнений від ціннісного самовизначення, то старша школа має особливу увагу приділяти формуванню у старшокласників ціннісно-сміслових орієнтацій. У Законі «Про освіту», у Національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) і в Національній доктрині розвитку освіти Україна XXI століття визначено основні тенденції формування цінностей старшокласників задля розв'язання нагальних проблем сучасності.

Наразі, сучасна освіта проблемі формування ціннісно-сміслових орієнтацій особистості не відводить належного місця, утім, це – одне з найактуальніших завдань. Якщо йдеться про девальвацію цінностей людини, то має виникати необхідність у створенні умов, які зупинили б цей процес і натомість сприяли б розвитку у підрастаючого покоління ціннісно-сміслових орієнтацій. На нашу думку, слід переосмислити змістовий потенціал старшої школи, передусім, зміст предметів гуманітарного циклу, у відповідності до його потреби розгортання у навчально-виховному процесі ціннісно-сміслового поля. Про це переконливо пишуть В. Кремень і В. Ільїн: «якщо сьогодні ставити питання про необхідність “повернення суб'єкта в освіту”, то, безумовно, мають на увазі суб'єкта як цілісну людину, а не тільки її розум, який накопичує теоретичні й практичні знання і навички. При цьому передбачається подолання і самої традиційної моделі освіти, побудованої на кумулятивістських уявленнях, а також антитезі “технологія – мистецтво”, яка дотепер панує в нашій освіті. <...> Сучасний розвиток освіти, з огляду на складність світу, потребує подолання такого “знеособленого” підходу [1, с. 233].

Аналіз останніх публікацій і досліджень та виділення невирішеної частини проблеми. Аналіз наукових джерел з окресленої проблеми дає змогу констатувати, що достатньо важливим постає питання про спрямованість подальшого розвитку української освіти через взаємозв'язок домінуючих для різних напрямів ціннісних орієнтацій. З огляду на це, проблеми формування ціннісно-сміслових орієнтацій у педагогічній науці і практиці аналізуються з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ. На думку С. Моторної, яка обстоює ідею позитивного творчого розвитку освіти, сьогодення вимагає «фундаментального осмислення, розуміння, у який спосіб надалі розбудовувати навчання й виховання нового покоління. У сучасній системі освіти, яка охоплює майже всі рівні пізнання людини, слід виявити й осмислити головне: зрозуміти, як найефективніше здійснювати навчально-виховний процес, щоб отримати особистість, яка відповідала б своєму часу, була б здатною розв'язувати проблеми сучасного світу, адекватно і професійно реагувати на всеможливі виклики. Словом, таку особистість, яка в своєму житті була б не просто успішною, а ефективно взаємодіючою і щасливою» [2, с. 12–13].

Дослідження ціннісних орієнтацій здійснено в роботах філософів і психологів В. Алексєєвої, Г. Андреєвої, О. Бодальова, Г. Дилигенського, О. Донцова, А. Здравомислова, В. Мухіної, Б. Паригіна, А. Серого, М. Яницького та ін., які розкрили їх загальну сутність і зміст, психологічну природу цінностей через уведення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які різняться лише віднесенням цінностей скоріше до мотиваційної або змістової сфери.

Дослідженню проблем формування ціннісних орієнтацій учнів засобами навчальних предметів присвячено низку дисертацій, захищених в Україні останніми роками. Так, Ю. Стежко вивчив проблеми формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників засобами суспільствознавчих навчальних предметів. О. Ціхоцька дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій

старшокласників у процесі вивчення іноземної мови. В. Сметаняк вивчав проблеми психологічних особливостей ціннісного самовизначення старшокласників і зазначав, що самовизначення, зокрема його ціннісний аспект, належить до визначальних характеристик особистості. О. Рудіна дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу в гімназії. О. Набока вивчила проблеми формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю.

Цікавими з погляду методики формування ціннісних орієнтацій учнів засобами масової інформації є дисертаційні дослідження Д. Попової (вивчала питання формування загальнолюдських цінностей старшокласників) і С. Шандрук (формування ціннісних орієнтацій старшокласників), І. Матвієнко (формування ціннісних орієнтацій дев'ятикласників у процесі навчання правознавства).

Утім, огляд джерел з проблеми дослідження свідчить про відсутність саме у дидактиці праць, де висвітлювалися б аспекти використання педагогічних технологій формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів. Тому **метою статті** є аналіз особливостей формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів.

Виклад основного матеріалу. У фаховій літературі налічується кілька сотень варіантів трактування терміна «педагогічна технологія». Т. Сердюк [3], підкреслюючи багатоаспектність наукових підходів до трактування цього поняття, запропонувала їх розгорнуту класифікацію. Під «педагогічною технологією» розуміють оптимальний спосіб досягнення запланованої освітньої мети (М. Вулман, І. Лернер, Б. Ліхачов, П. Сікорський), науку (Г. Селевко), педагогічну систему (В. Беспалько, С. Сисоева, Д. Чернилевський), системно-діяльнісний підхід до освітнього процесу (Г. Елінгтон, Н. Кузьміна, П. Мітчелл, Ф. Персиваль, О. Пехота, П. Самойленко), педагогічну діяльність (А. Нісімчук), систему знань (В. Генецинський, Т. Назарова, В. Онищук, Ю. Турчанинова), мистецтво педагога (В. Євдокимов, Н. Талізін, В. Шепель), модель (В. Ченців), засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу (М. Кларін, І. Підласий), інтегрований підхід до освіти (Г. Васьківська, П. Мітчел, Д. Фіні) та ін.

Слід зазначити, що поняття «технологія», на відміну від «методу», гнучкіше. Масове поширення технологічного підходу до організації навчального процесу має визначені межі і включає багато суб'єктивних моментів і фрагментарних особливостей. Питання полягає в тому, наскільки жорстко можуть бути реалізовані проєктовані технологією засоби і дії з досягнення передбачених результатів. Осмислення меж технологічного підходу спонукало до необхідності розрізняти жорсткі й гнучкі технології. В. Кремень зазначає, що, наразі, «у полі уваги *філософії освіти* знаходяться *цілі, цінності, ідеали освіти* в сучасному суспільстві, а також співвідношення їх з *технологіями і засобами*, що практикуються як аналіз результатів та критеріїв їх оцінки. В цьому контексті вимальовується суперечлива, динамічна система «*цілі – засоби – результати*», аналіз якої виявляє дисгармонійність, неузгодженість і неадекватність цих «компонентів», що, звісно, вже свідчить про наявність певної кризи в цій «підсистемі». Вона виражена, насамперед, у тому, що багато високих і прекрасних духовних цілей, *по-перше*, слабо пов'язані з реальною ситуацією, *по-друге*, забезпечені не *належним предметним*, а здебільшого *ціннісним змістом*, *по-третє*, немає адекватних психолого-педагогічних технологій, *по-четверте*, занадто часто такі цілі реалізуються за залишковим варіантом. Важливим <...> є з'ясування того, чим відрізняється «освічена людина» від «людини знаючої і компетентної» і що таке «людина культурна» – складний результат духовного розвитку чи просто «освічена або навчена» <...>» [4, с. 269-270].

Уведення в ужиток поняття «технологія навчання» припускає осмислення того, у який спосіб співвідносяться поняття «метод» і «технологія». Це розрізнення ми здійснюємо на основі такого положення. Метод – шлях, спосіб, що містить модельний опис організації педагогічного процесу, це вказує на тип діяльності вчителів і учнів. Технологія конкретизує цей модельний опис у контексті умов реалізації методу. Деякі технології можуть мати складніший тип і містити опис кількох або навіть декількох методів.

Отже, технологія як педагогічне явище є цілеспрямованою системою прийомів і засобів організації навчальної діяльності – від визначення мети до отримання кінцевого результату – задля наповнення навчання учнів ціннісним змістом, зорієнтовуванні їх на творчий позитивний саморозвиток, самоідентифікацію і самореалізацію.

З огляду на проблему формування у старшокласників ціннісно-сміслових орієнтацій, інтерес викликає класифікація технологій навчання цих предметів. Ми скористалися класифікацією, запропонованою І. Бехом. Дослідник вважає за доцільне виокремити дві групи таких технологій: а) за загальною цільовою спрямованістю (технології повного засвоєння і технології розвивального навчання); б) за певним засобом досягнення мети навчання [5, с. 20]. З огляду на викладене, для формування ціннісно-сміслових орієнтацій в учнів старшої школи найоптимальнішою й ефективною є інтерактивна технологія навчання.

Зазначимо, що у цілісному процесі навчання вчителів необхідно застосовувати одразу кілька технологій. Утім, на практиці це не завжди реалізується. Здебільшого вчитель прагне опанувати і

застосувати якусь одну технологію або окремі її елементи. За такого підходу порушується принцип цілісності: процес навчання вимагає всебічного його забезпечення різними технологіями, а самі технології створюють педагогічний ефект, якщо вони цілісні [6].

Для забезпечення ефективності процесу формування в учнів старшої школи ціннісно-смыслових орієнтацій найсприятливішими є інтерактивні технології, за яких унеможливується домінування будь-якого процесу або якоїсь ідеї. Тобто, навчальний процес організований у такий спосіб, що переважна більшість учнів залучена у процес пізнання, вони мають можливість усвідомлювати те, що вони знають і про що думають. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання людини означає, що кожний робить свій індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності і має місце взаємної підтримки, що дає змогу не лише здобувати нові знання, а й формувати ціннісно-смыслову сферу.

Вивчаючи процес формування і розвитку у старшокласників риторичних умінь на уроках української мови, ми з'ясували, що за відсутності риторики як інваріантної складової змісту старшої школи формування мовленнєво-комунікативних умінь не є системним, а отже, знижується ціннісно-смыслове навантаження відповідного предмета. Як наслідок – на уроках превалює вимога засвоювати за підручниками суму знань, а культурі мовлення, мистецтву висловлювати власні думки і судження, вмінням вести діалог, дискутувати, полемізувати, дебатовати, аргументувати й переконувати приділяється незначна увага.

Ставлення учнів до потреби розвивати власні риторичні вміння з метою становлення емоційної, ціннісно-смыислової сфери особистості також залежить від індивідуально-психологічних, психолого-педагогічних, соціокультурних, сімейно-побутових чинників. Виявлено певні взаємозалежні і взаємкорелюючі закономірності, які або мотивують особистість, або нівелюють прагнення до знань як інструменту самотворення, самореалізації, самоідентифікації і саморозвитку. З огляду на самооцінку як складову розвитку самосвідомості, визначено, що вона (самооцінка) зумовлює специфіку ставлення як до себе, так і до інших. Ідеться саме про ціннісно-смысловий підхід до виховання особистості за допомогою моделювання й розв'язання життєвих ситуацій [7].

Моделювання під час навчального процесу життєвих ситуацій ми вважаємо ефективним засобом навчання, адже ситуації і в художньому творі, і в історичній дійсності ґрунтуються на інформації, в основі якої лежать судження, що справляють враження несумісних. Головна відмінність – у способах виявлення проблеми. На уроках української та іноземної мов, української та всесвітньої літератур ефективна реалізація відповідних змістових ліній збуджує в учнів навчальну рефлексію, що сприятиме усвідомленню ними мови як основного джерела розуміння й пізнання дійсності, а мовлення як головного засобу моделювання досвіду. Отже, спілкування ми розглядаємо як важливу умову формування ціннісно-смыслових орієнтацій старшокласників. Тож з відповідною метою слід проводити:

- уроки-бесіди, уроки-дискусії, уроки, на яких аналізуються та обговорюються конкретні ситуації, тематичні дискусії тощо (у процесі вивчення гуманітарних предметів це дасть можливість кожному старшокласникові вчитися відстоювати свої погляди, демонструвати свою позицію; розвивати рефлексійно-пізнавальну діяльність; швидко аналізувати конкретні ситуації й ефективно вибудовувати стратегії ведення діалогу чи полілогу);

- уроки-консультації (пошукам відповідей на складні питання відводиться значна частина навчального часу; по завершенні занять проводиться невелика дискусія, яку підсумовує вчитель);

- уроки із застосуванням елементів мозкового штурму (використовуються евристичні методи, за яких зростає творча, пізнавальна і рефлексійна діяльність учнів).

Проектна технологія у процесі формування в учнів старшої школи ціннісно-смыслових орієнтацій має спрямовуватися переважно на з'ясування пізнавального конфлікту, проблеми, що потребує дослідницького пошуку, інтегрованих знань для її розв'язання. Результати проектів мають бути відповідно оформлені – мультимедійна презентація, відеофільм чи відеоролик, альбом, газета тощо.

У ході наукового пошуку ми дійшли висновку, що навчальний матеріал має містити проблемні ситуації або вчитель має створювати умови для їх виникнення з метою організації спільної навчальної діяльності старшокласників, які вже знаються на основних законах і закономірностях життя і розвитку людини, функціонування суспільства. Можливості навчального матеріалу можуть, однак, залишитися незреалізованими, якщо під час його вивчення не буде врахована необхідність розв'язування проблемних ситуацій. Так, якщо вчитель, запобігаючи сумнівам і різним думкам учнів, детально пояснить зміст виучуваного, то який сенс на основі відомого матеріалу створювати пошукові ситуації.

Оцінюючи тексти вправ, подані у підручниках з української мови, програмовий матеріал з української літератури чи будь-який мистецький твір або історичну ситуацію, учень має дати оцінку подіям (фактам, явищам), про які він довідався. Оцінка як лакмус ідентифікації себе як особистості базується на здобутих і засвоєних знаннях, набутих навичках і сформованих вміннях, а також на спроможності донести свою думку (переконання, погляди, позицію) до інших і, за потреби, відстоювати чи відстояти її. Отже, оцінка виступає ключовим механізмом (схемою, системою, інструментом) соціалізації особистості, запорукою подальшого розвитку і становлення. Якою б не була оцінка будь-чого (навіть

самого себе в цілому, своїх можливостей чи специфічних рис характеру тощо), без осмислення її іншими суб'єктами взаємодії, без аналізу продукту (результату, рефлексії) переосмислення чогось свого (думок, переконань, поглядів, позицій) іншими людьми подальший розвиток і становлення унеможливаються. Щоб це успішно реалізувалося, вчителі повинні вдаватися до методу ведення дискурсу. Тож учитель як основний суб'єкт і носій суспільно важливих цінностей, має спрямовувати учнів на усвідомлення таких норм поведінки, які мають бути закладені як основа формування громадянина. Спілкування є сферою, де соціальне переходить в особистісне і особистісне стає соціальним, де відбувається обмін індивідуальними ціннісно-смысловими відмінностями як частинки цілого. Отже, слід переосмислювати важливість і значення спілкування в усіх його індивідуальних, міжособистісних, соціальних, соціокультурних проявах тощо [8].

У навчальних програмах з української мови для 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів у межах соціокультурної змістової лінії (рівень стандарту) пропонуються орієнтовні теми з розвитку мовлення. З огляду на формування ціннісно-смыслових орієнтацій, заслуговують на увагу такі теми, як «Загальнолюдські цінності», «Роль мови у формуванні особистості», «Дружба. Любов. Сім'я». «Культура сімейних взаємин». У зв'язку з цим Г. Васьківська пропонує тему, яка в поєднанні із засвоєнням системи знань про людину сприятиме формуванню комунікативної компетентності. Це може бути тема «Яка ти людина» з такими питаннями для обговорення: «Що спільного між духом, душею і тілом?», «Що таке свідомість?», «Що означає світла душа, чиста, добра, темна, зла?», «Від чого буває людині добре: від хороших думок чи від злих?», «Чим саме людина відрізняється від тварин?», «Чи перебуває нині людство в гармонії?», «На вашу думку, чи реагує Земля на наш психологічний стан?», «Як допомогти собі і Землі?» [9, с. 246–247].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, нами визначено, що успішність формування ціннісно-смыслових орієнтацій старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів залежить від створення таких педагогічних умов:

- визначення потенційних можливостей предметів гуманітарного циклу, посилення ціннісно-смыслові функції мистецтва слова;
- забезпечення логічного спрямування змісту гуманітарних предметів і технологій їх вивчення на формування у старшокласників ціннісно-смыслових орієнтацій.

Водночас, зміст предметів гуманітарного циклу старшої школи має містити все, що стосується життя і розвитку учнів зі спрямованістю, звісно, на профілі, за якими навчаються у ЗНЗ. Зміст предметів гуманітарного циклу старшої школи ми розглядаємо як цінність, ґрунтовану на певному доборі знань (подій, фактів, явищ) з огляду на закони, закономірності, принципи, особливості, специфічні відмінності функціонування і розвитку природи, людини, суспільства і людства в цілому.

Особливості формування ціннісно-смыслових орієнтацій, з огляду на мету і зміст нового Державного стандарту, зокрема, лежать у площині емоційно-ціннісних переживань і ставлень старшокласників. Отже, принципи навчання мають відповідати особистісно зорієнтованій парадигмі освіти, де учень є суб'єктом навчально-виховного процесу, а гуманітарно-гуманістичне тло забезпечуватиме становлення молоді людини як громадянина незалежної країни, готового жити і працювати у світі інформаційних та інформатизаційних перетворень. Розв'язання відповідних мотиваційно-аксеологічних проблем сприятиме становленню інноваційної особистості.

Формування ціннісно-смыслових орієнтацій старшокласників як загальнопедагогічна проблема може розв'язуватися за спрямованості відповідного змісту освіти на самонавчання, саморозвиток, самооцінку учнів. З іншого боку, зміст навчання, суб'єктивні чинники обігу інформації, особистісна специфіка сприйняття, обробки, засвоєння і передачі інформації, індивідуальні можливості оперування знаннями, родинна і культурна детермінанти знань тощо як імпульси навчального ціннісно-смыслового поля, мають бути об'єктами дослідження учнів і вчителів.

Спираючись на добутки і міркування, зміст досліджень і домагань вітчизняних науковців, аналізуючи результати роботи практиків, ми поглиблюватимемо вивчення окреслених проблем.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн] ; НАПН України. — К.: Пед. думка, 2012. — 368 с.
2. Моторна С.Є. Психоконпетизація і фундаменталізація вищої освіти / С.Є. Моторна // Дидактика: теорія і практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема»: зб. наук. праць / [вступ. ст., ред. Г.О. Васьківської; упоряд. С.В. Косянчука]. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. — 264 с. — С. 12–14.
3. Сердюк Т.В. Формування предметної вмотивованості засобами інтерактивних технологій / Т.В. Сердюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць / [редкол.: М.І. Сметанський (голова) та ін.]. — Вінниця: ТОВ «Планер», 2009. — Вип. 26. — С. 56–60. — (Серія: Педагогіка і психологія).

4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. — К.: Пед. думка, 2009. — 520 с.

5. Бех І.Д. Принципи сучасної освіти / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 2005. — № 4. — С. 5–27.

6. Коростылева Л.А. Психологические барьеры и готовность к нововведениям: учеб. пособ. / Л.А. Коростылева, О.С. Советова // Центр. ин-т повышения квалификации руководящих работников и специалистов проф. образования. — СПб.: ЦИПКПО, 1995. — 32 с.

7. Косянчук С.В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? / С. В. Косянчук // Вивчаємо українську мову і літературу. — 2010. — № 34. — С. 7–14.

8. Васьківська Г.О. Формування ціннісно-смыслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника / Г.О. Васьківська, С.В. Косянчук // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., голов. ред. В.М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. — К.: Пед. думка, 2011. — Вип. 11. — 800 с. — С. 107–120.

9. Васьківська Г.О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія / Г.О. Васьківська. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. — 512 с.

Надійшла до редакції 17.09.2013 р.

Косянчук С.В. Особенности формирования ценностно-смысловых ориентаций старшеклассников в процессе изучения гуманитарных предметов

Раскрывается понятие «ценностно-смысловые ориентации» и важность их формирования у старшеклассников. Обосновывается целесообразность использования интерактивных технологий для развития ценностной сферы учащихся старшей школы в процессе изучения предметов гуманитарного цикла. Анализируются потенциальные возможности гуманитарных предметов для формирования у старшеклассников ценностно-смысловых ориентаций.

Ключевые слова: педагогические технологии, ценностно-смысловые ориентации, старшеклассники, интерактивные технологии, содержание образования старшей школы, гуманитарные предметы.

Kosianchuk S.V. The peculiarities of the forming value-sense orientations in the high school students during the formation of the studying humanitarian subjects

Article deals about pedagogical technologies as means of organizing the educating activities. «Value-sense orientations» were opened and important of their forming in the high school students. Advisability of using interactive technologies has been obtained for forming value sphere of the high school students in the studying of the humanitarian cycle. Progressive abilities of the humanitarian subjects have been analyzed for forming value-sense orientations in the high school students.

Keywords: pedagogical technologies, value-sense orientations, high school students, interactive technologies, contain of the high school education, humanitarian subjects.